

Sandra Ūdre

INTERTEKSTĒMU TIPI LATGALIEŠU DRAMATURGIJĀ

Rakstā izvērtēta līdzšinējā pieredze intertekstualitātes pētniecībā, par problemātisku intertekstualitātes sakarā atzīstot autoru lietoto terminu izvēli, analizējamo vienību definēšanu un sistematizāciju pēc noteiktiem kritērijiem. Problēmjaūtājumu risinājumam piedāvāts oriģināls, ar strukturālo pieeju izstrādāts intertekstēmu (mazākā intertekstualitātes vienība) tipoloģijas modelis. Tā funkcionalitāte atklāta latgaliešu oriģināllugu (līdz 1940. gadam) intertekstualitātes spilgtāko izpausmju analīzē. Konkrētā pētījuma rezultāti uzrāda minētā fenomena nozīmību un daudzveidību intertekstēmu avotu un funkciju ziņā, jo daudzos gadījumos intertekstēma ir galvenā lugas idejas vai zemteksta paudēja.

THE TYPES OF INTERTEXTEMES IN LATGALIAN DRAMA

When assessing the previous experience in the research of intertextuality as problematical should be acknowledged the choice of terms being used, definition of units subject to analysis and systematization according to certain criteria. For solution of problematic issues recognition of intertexteme is offered as the lowest representation of intertextuality. When the mechanism of intertextuality is reviewed structurally, it reveals in correlation of the form and semantics. In order to the text unit, taken from the source text and entered into another text, to become a intertexteme, it should meet two essential conditions: various forms of modification must not destroy the recognition of form, it is an external sign; but semantics of the intertexteme is never identical with its semantics in the source text.

In the intertextuality studies the difficulties are caused by determination of the form and the modification of it. Intertexteme may be represented by a single word (Eve, Samson, Katre, etc.), the expression (I have lost my son, Judas has hung himself, red Marx shepherds calves, etc.), longer text or a fragment, such as folk song. In order to all the intertextemes to be analyzed as one-level elements, form of intertexteme should represent a generalized model - the frame, which was introduced into linguistics to designate the human cognitive experience reflected in the language at the 70ties of 20th century by American linguist Charles Fillmore (Fillmore 2006).

Components of situation covered by the source and intertexteme frames are selected in the same way as for the semantic theory of syntax on proposition or situation reflected in the sentence (Ceplītis, Rozenbergs, Valdmanis 1989: 93). In the frame of source and intertexteme three types of components have to be acknowledged as essential: subject, function, object. The analysis of the term "function" introduced in analysis of fairy-tales by Vladimir Prop (Ipponn 1998: 19) is more accurate than "predicate" of the theory of syntax.

For accurate determination of intertextemes an original typology model of intertextemes developed by a structural approach is offered. It is based on the combination of the attitudes of form and semantics. For its description the principle of analogy is used - consistency of the model and the object to be displayed in a certain proportion. For intertextuality expressions of the Latgalian original plays six types have been found. Four basic types of intertextemes include:

- componentary intertexteme – such an intertexteme, where variables of the source form (subject and object) can be replaced by appropriate equivalents, while keeping the same semantics, the fixed component is a function, for example, the red Marx (source (Lk 15: 15) frame subject – The Prodigal Son), shepherds (function) calves (source frame object – swine) in the play "At the Photographer" written by Pīters Apšiniņš (1935);
- componentary commutative intertexteme – an intertexteme in which the corresponding variable components of the source and intertexteme are mutually changing places (source and intertexteme frames have at least two subjects each), but the intertexteme retains basic semantics of the source, such as the biblical text (Mk 6: 17–28, Mt 14: 3–11), also known as the Salome motif, the ruler Herod at the request of Herodias' daughter Salome cuts down John the Baptist's head, but in drama "Sunken Palace" by Francis Trasuns (1928) Herodias' daughter counterpart Džylņa according to order from Commissioner Viļaks leaves to kill the hero Bolvs and to bring his head;
- semantically modified intertexteme – an intertexteme, which, while preserving the source frame subject component, yet the semantics or the source subject function in the intertexteme is supplemented, modified, but not destroyed, for example, in the drama "Fire" by Konstance Daugule (1914) the nature of group of women's characters of three generations Eve (past) → Katre (present) → Ane (future): Eve represents the older generation and to her name of the first woman's of humanity (Gen 3: 20) makes her within the women's trio of drama to be founder of the wedding policy implemented by Katre (supplement of the function). Katre resembles the domineering Russian Empress Catherine II and is the current master of situation in the family, but like as Eve has married into a wealthy house not due to love. Nature and name of Anis character as an intertexteme points to several sources. In Russian literature, the best-known Anna, who was unable to resolve the problem of realization of her femininity, which leads to disaster, is Anna Karenina (Tolstoy 1985), as the most outstanding child avatar image of women is recognized Anya Ranevskaya of Anton Chekhov's comedy "The Cherry Orchard" (Chekhov 2005), similarly indecisive is also heroine Hannah Reis of the Izhok-Leibush Perez's one-act play "Burns" (Perez 1972);
- semantically polar intertexteme – an intertexteme, where the intertexteme semantics is in polar opposition to the source semantics, but the components remain the same, for example, in the drama "Vocation" (1930) by Naaizmērstule selfish father calls his son prodigal for choosing the Catholic priest vocation, while in the Christian perception his son's choice is appraised as the highest fulfillment of Holy Spirit, and the father in this case has to be considered prodigal; in comedy "Native Land" by Ontons Rupainis (1936), Anna annoys her sweetheart Gabris with a folksong distich "I would not follow the path where boyard's son is going", forcing him to guess subtext of the game that everything should be understood the other way.

Defective intertextemes have to be divided into two auxiliary types:

- formal intertexteme – defective intertexteme in the form that creates an inkling of intertextuality and connotations, but intertextual semantics is not detectable, for

example name of one-act play "Eve's Mistake" by Pīters Apšīnīks (1937) creates a connotation of the Old Testament Eve, wherewith the main promulgator of the semantics is a function-naming component "mistake" creating connotations of the relationship sphere with Adam, her man, with the devil, in form of the paradise garden tempter serpent, or other forms of femininity; contents of the play destroys the a line of possible associations, Eve turns out to be rural woman confused in a modern city bank;

- *sourceless intertexteme – defective intertexteme, form of which has nothing to do with the source text, but it raises intertextual connotations of specific source, such as play "Prodigal Son" by Jezups Kazlas for creation of background from Scriptures is using fictional succession of person's names, such as Digs, Barzacs, Romars, Rogāls, Janjurs, but the reader/spectator can believe them to be authentic Biblical characters.*

When assessing the results of the study, conclusion should be made that, first, the very fact of intertextuality in texts written in Latgalian at the first-half of the 20th century is indicative of creative ideas and extensive searches of the Latgalian dramatists; second, experience and open typology model gained in research of the phenomenon of intertextuality as an effective methodological tool is usable also in subsequent studies, and may be offered to others.

Intertekstualitātes fenomens asociatīvi vispirms saistās ar postmodernisma virzienu, tā aktualitāti postmodernu literāru darbu analīzē un termina ieviesēju Jūliju Kristevu. Desmitiem pētījumu par intertekstualitātes izpausmēm sākas ar formulējumu, ka intertekstualitātes jēdzienu 1967. gadā ieviesa Jūlija Kristeva. Šīs parādības izpēti par savu prioritāti arvien atzīst jaunākās literatūras pētnieki. Taču intertekstualitātes fenomens pastāvējis jau pirms tā nominācijas, un literatūrpētnieki to kvalificējuši kā ietekmi, aizgūšanu, divu tekstu mijiedarbi (Козицкая 1999) vai tml.

Kopš literatūrteorētiku pastiprinātas pievēršanās šai parādībai uzkrāta ievērojama teorētiska pieredze un pētniecības prakse, intertekstualitātes teorijas sakarā vērojama tendence apkopot, sistematizēt, izvērtēt sasniegto. Krievu filoloģijā interese par aplūkojamo parādību tik liela un pētījumu tik daudz, ka pieredzes apzināšanai veidota simtiem vienību plaša bibliogrāfija (Козицкая 1999). Par atzīstamu monogrāfiju šai ziņā minams Lietuvā izdotais Irinas Melnikovas darbs „Intertekstualitāte: teorija un prakse” (Melnikova 2003) un Krievijā publicētais Nataljas Kuzminas darbs „Interteksts un tā loma poētiskas valodas evolūcijas procesos” (Кузьмина 2007). N. Kuzminas monogrāfija piedāvā skatīt intertekstualitātes izpausmes plašāk – dažādos aspektos, viens no tiem – kulturoloģijas aspekts jeb *attieksme pret kultūras tradīciju* (Кузьмина 2007: 26), kas attiecināms arī uz pētījumiem par intertekstualitātes izpausmēm latgaliešu dramaturģijā, jo lugu intertekstuāla izlasīšana atklāj kultūras tradīciju, ārējas ietekmes, dažādu tekstu atpazīstamības pakāpi, aktualitāti un funkcionālo nozīmību daiļdarbā.

Lai apjaustu dominējošās tendences intertekstualitātes pētījumos, studēti arī jaunākie intertekstualitātes pētījumi Lietuvas filoloģijā (Regina Kožeņauskiene, Svetlana Žuriene, Daiva Aļūkaite, Simona Amankevičiūtē), kuros vairumā pieteikts *kognitīvās lingvistikas un lingvokulturoloģijas metodoloģiskais instrumentārijs* (Aliūkaitē, Amankevičiūtē 2009).

Intertekstualitāti definē kā *teksta īpašību veidot savu jēgu (pilnīgi vai daļēji), atsaucoties uz citiem tekstiem* (Кузьмина 2007: 15–16). Neskatoties, ka termins plaši lietots gan filozofiskā, gan praktiskā nozīmē konkrētos pētījumos, tā izpratne pretrunas nerada. Tomēr intertekstualitātes nominācijai ir pieteikts sinonīms termins – precedentualitāte (*precedentiškumas*) (Aliūkaitē, Amankevičiūtē 2009). Ar mazāk sastopamo terminu tiek akcentēts nevis konkrēts avota teksts, bet atpazīstamība kolektīvā telpā, kas pati par sevi liecina par iepriekš eksistējošu avotu. Tendence meklēt analogus apzīmējumus parādībai, lai niansētu mazāk būtisku iezīmi, var novest pie aizvien jaunu terminu rašanās, kas var apgrūtināt izpratni par pašu parādību.

Par svarīgu problēmu daudzos pētījumos var uzskatīt viena universāla termina trūkumu konkrētai intertekstualitātes izpausmes kvalificēšanai. Intertekstualitātes teorētiķe N. Kuzmina, runājot par lietojamajiem terminiem, uzskata, ka *četriem jēdzieniem ir tieša saistība ar pieteikto problēmu [intertekstualitātes mehānismiem]: sveša runa/svešs vārds, citāts, reminiscence un alūzija* (Кузьмина 2007: 96). Taču tiem nav viena kopīga virsjēdziena, kas vienādā mērā raksturotu piemītošo intertekstualitāti. To atzīst arī teorētiķe, taču piedāvāt risinājumu nespēj. Arī par mācību līdzekli pieteiktajā (*studiju knyga*) I. Melnikovas monogrāfijā „Intertekstualumas: teorija ir praktika” (Melnikova 2003) nav šādas problēmas apskata.

Pētnieki mēdz iztikt arī bez kopīga piemītošo intertekstualitāti raksturojoša termina. R. Kožeņauskiene pētāmās parādības izpausmes kvalificē pēc intertekstualitātes formas: tiešais citējums (*tiesioginis citavimas*), netiešais citējums (*netiesioginis citavimas*), atdzīvinātā frazeoloģija (*atnaujintoji frazeologija*), šķietams dialogs (*tariamas dialogas*) un reference (*referencija*) (Kožeņauskienē 2007: 22). D. Aļūkaite un S. Amankevičiūtē piedāvā šādus precedentu tekstu sakara tipus: atgādinājums (*priminimas*), tiešais citāts (*tiesioginė citata*), kvazicitāts (*kvazicitata*), alūzija (*aliuzija*), turpinājums (*tęsinys*) (Aliūkaitē, Amankevičiūtē 2009). Arī S. Žurienei ir savs zinātniskajā literatūrā aizgūts iedalījuma variants: citāts (ar/bez atribūcijas), reminiscence un alūzija (Žuriene 2005: 53).

Taču pēdējās minētās autores darbā rodams intertekstualitātes izpausmju koptermins – intertekstēma. To definē kā *mazāko vienību, manifestējošu intertekstuālas attieksmes* (Žuriene 2005: 53). Precīzi intertekstualitātes būtību izsakoša termina ieviešana un lietošana ļauj precīzi noteikt analizējamās vienības un identificēt tikai pēc piemītošās intertekstualitātes

pazīmes. Arī konkrētajā pētījumā par intertekstualitāti latgaliešu oriģināldramaturģijā analizējamo vienību nominācijai un definēšanai lietots termins „intertekstēma”.

Neatrisināta problēma paliek intertekstēmu tipoloģizācija. Iepazīstoties tikai ar dažu pētnieku darbiem, var secināt, ka zinātniskajā literatūrā funkcionējošie piedāvātās tipoloģijas veidi neapmierina pētniekus, liek modificēt to nosaukumus, meklēt jaunus precīzākus. Par neprecīziem, stingri nenoskaidrotiem teorētiskajā literatūrā ir atzīti termini „alūzija” un „reminiscence” (Кузьмина 2007: 98), ir konstatēta to neproduktivitāte analizējamās parādības būtības atklāsmē, vērojama pētnieku tendence izvairīties no šiem terminiem (Козицкая 1999: 8). Diskutējot par intertekstualitātes veidiem un klasificējot intertekstēmas, par intertekstualitātes mehānismu vairāk neizdodas uzzināt. Ir nepieciešams veidot tādu tipoloģizācijas modeli, kas intertekstēmu tipu diferenciacijā atklātu arī attiecīgu atšķirības pakāpi intertekstualitātes mehānisma realizācijā. Diemžēl augstāk aplūkoto intertekstualitātes pētnieku pieredzes studijas un līdzšinējā tradīcija nespēj piedāvāt produktīvu intertekstualitātes izpausmju izpētes modeli.

Strukturāli skatot intertekstualitātes mehānismu, tas atklājas formas un semantikas korelācijā (sk. 1. attēlu). Lai teksta vienība, paņemta no avota teksta un iekļauta citā tekstā, kļūtu par intertekstēmu, jāizpildās diviem būtiskiem nosacījumiem: dažādas formas modifikācijas nedrīkst iznīcināt formas atpazīstamību, tā ir ārēja pazīme (attēlā – augšējais loks); intertekstēmas semantika (attēlā – apakšējais loks) nekad nav identa ar tās semantiku avota tekstā.

1. attēls *Intertekstualitātes mehānisms*

Picture 1: *The Mechanism of Intertextuality*

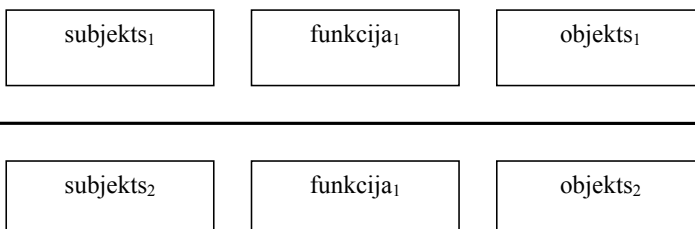
Intertekstualitātes studijās problēmātiska var šķist formas un tās modifikāciju noteikšana. Intertekstēmu var pārstāvēt viens vārds (*Īva, Samsons, Katre* u. tml.), izteikums (*pazaudieju savu dālu, Judass atrosts pasakuors, sorkonais Markss teļus gona* u. tml.), garāks teksts vai

fragments, piemēram, tautasdziesma. Lai visas intertekstēmas izrādītos viena līmeņa elementi, intertekstēmas formu jāpārštāv ar vispārinātu modeli – freimu. Šo terminu 20. g. 70. gados lingvistikā ieviesa amerikāņu valodnieks Čārlzs Filmors valodā reprezentētās cilvēka kognitīvās pieredzes apzīmēšanai (Fillmore 2006). Avota un intertekstēmas freimos ietvertās situācijas komponenti izraudzīti līdzīgi kā semantiskās sintakses teorijā par propozīciju – teikumā atspoguļoto situāciju (Ceplītis, Rozenbergs, Valdmanis 1989: 93). Avota un intertekstēmas freimā par būtiskiem atzīstami trīs komponenti: subjekts, funkcija, objekts. Vladimira Propa pasaku analīzē ieviestais termins „funkcija” ir precīzāks par sintakses teorijas „predikātu”, jo *mainās darbojošos personu vārdi (ar tiem reizē arī atribūti), nemainās viņu darbības jeb funkcijas, (...) bieži vienādas darbības piešķirtas dažādiem personāžiem. Tas dod iespēju pētīt pasaku pēc darbojošos personu funkcijām* (Пропи 1998: 19).

Ir specifiski intertekstēmu gadījumi, piemēram, tautasdziesmas, kuru freims nav modelējams no paustā satura. Latviešu tautasdziesmas forma ir tās funkcija, jo *forma īstenībā bija tas slepenais, no svešajiem noslēptais kambarītis, bez kura pārzināšanas dziļjēga pateiktajam nemaz nebija saprotama* (Kursīte 1996: 139). Tautasdziesmas formas modifikācijas nozīmē dziļākā satura destrukciju.

Piedāvātās intertekstēmu tipoloģizācijas pamatā formas un semantikas attieksmju kombinācijas. To raksturošanai izmantots analogijas princips – modeļa un attēlojamā objekta atbilstība noteiktā attiecībā. Latgaliešu oriģināllugu intertekstualitātes izpausmēm rasti seši modeļi. Četri uzskatāmi par pamattipiem, divi palīgtipi – defektīvu intertekstēmu klasifikācijai. Katram tipam piedāvāts atbilstīgs termins un definīcija, pamattipiem arī freimu modelis.

Komponentāra intertekstēma – tāda intertekstēma, kurā avota formas mainīgie komponenti var tikt aizstāti ar atbilstīgiem ekvivalentiem, bet semantika saglabājas tāda pati. Nemainīgais komponents abos freimos ir funkcija (sk. 2. attēlu).

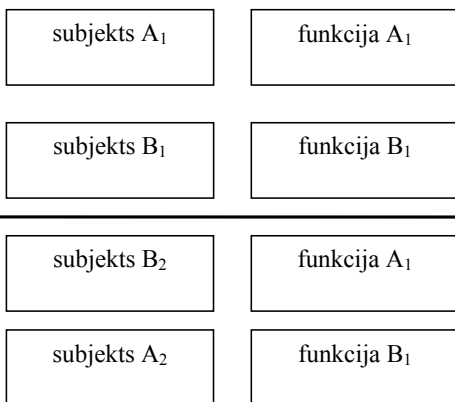
2. attēls *Avota₁ un komponentāras intertekstēmas₂ freimi*

Picture 2: *The Frames of Source₁ and Componentary Intertexteme₂*

Par spilgtu šī tipa piemēru var minēt komunistiem veltītu metaforu komponentāras intertekstēmas formā Pītera Apšīnīka lugā „Pi fotografa”: *Tod jau tim dažaidim žaidu kolpim, sūleituojim gon paruoadeis ceļu, kur sorkonais Markss teļus gona* (Apšīnīks 1995: 78) Avota freima subjekts (Svēto Rakstu līdzības pazudušais dēls (Lk 15: 15)) intertekstēmas freimā aizstāts ar *sorkonais Markss*, savukārt avota freima objekts (Svētajos Rakstos – cūkas) aizstāts ar *telim*, lai akcentētu Kārļa Marksa komunisma ideju piekritēju pūļa neprognozējamību, viņu fizisko aktivitāti iepretim vājām prāta spējām. Minētā mājlopa atraktivitāte rada arī komisku efektu. Pēc vienādās funkcijas abos freimos noprotams, ka autors K. Marksu pielīdzina Kristus līdzības pazudušajam dēlam, reizē ar to lugas lasītājam/skatītājam jānojaus arī viss pazudušā dēla stāvokļa traģisms.

Funkcija atzīstama par galveno avota semantikas nesēju intertekstēmā. Šī tipa semantika realizējas, it kā intertekstēmas subjektu „pārnesot” avota teksta situācijā. To, ka funkcijas komponents ir galvenais semantikas uzturētājs, pierāda „neizdevusies” intertekstēma *Aizareisi, Judaš* no Pītera Līpiņa lugas „Waci un Jauni” (Līpiņš 1995: 11). Nedz *aizareit*, nedz lugas konteksts par Dona Žuana tēmu nav sasaistāms ar Svēto Rakstu *Judašu* (Mt 27: 5), kurš nodeva Jēzu par trīsdesmit grašiem un pakārās. Ja autors *aizareisi* vietā būtu rakstījis *pasakuorsi*, tad potenciālā intertekstēma kļūtu funkcionāla. To, ka apziņā *Judašs* saistās ar pašnāvību un pakāršanos, pierāda *Judas* tēmas apspēlēšana daudzās intertekstēmās P. Apšīnīka lugā „Pazudušais dāls” (Ūdre 2010: 145).

Komponentāri komutatīva intertekstēma – tāda intertekstēma, kurā avota un intertekstēmas atbilstīgie mainīgie komponenti savstarpēji apmainās vietām (avota un intertekstēmas freimā katrā ir vismaz divi subjekti), bet intertekstēma saglabā avota pamatsemantiku (sk. 3. attēlu).

3. attēls *Avota₁ un komponentāri*

komutatīvas intertekstēmas₂ freimi

(objekts integrēts funkcijā)

Picture 3: *The Frames of Source₁ and*

Componentary Comutative Intertexteme₂

(the Object Integrated in the Function)

Franča Trasuna drāmā „Nūgrymušō pile” ideju atklāsmei izmantots populārais evaņģēlija sižets par Jāņa Kristītāja galvas nociršanu (Mk 6: 17–28, Mt 14: 3–11), ko kultūras un mākslas vēsturē vairāk pazīst kā Salomes motīvu. *Dzylna* ir Bībeles Hērodijas un viņas meitas līdziniece, kas alkst nocirst tikumības iemiesojuma *Bolvys* galvu un pati ir nogalināt spējīga, uzņemoties vīriešu funkcijas:

Viļaks:

Mums vajdzeiga ir Bolvys golva.

Lai sovu golvu gluobt.

Dzylna:

Un kaida nūlykta par Bolvys golvu olga?

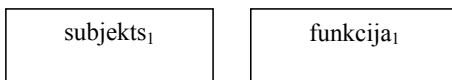
Voi sirds, voi zalts, — tim obim doba loba.

(Trasuns 1998: 301)

Šāda intertekstēmā iekodētā subjektu savstarpējā apmainīšanās funkcijām atklāj vēl vienu lugas zemteksta aspektu – sievietes (*Dzylna*) un vīrieša (*Viļaks*) apmainīšanās lomām attiecināma uz plašāku kontekstu. Pēc lugas autora ieskatiem *Viļaka* un *Dzylnas* paustā ideoloģija var iznīcināt tradicionālos priekšstatus par vīrieša un sievietes lomu sabiedrībā vispār.

Vēl viens spilgts komponentāri komutatīvas intertekstēmas izmantojuma paraugs atrodams P. Apšīnīka lugā „Pazudušais dāls” (Apšīnīks 1995b). No Vecās Derības zināms, ka Rebeka bija Sāras vedekla (Rad 24: 68), bet P. Apšīnīka minētajā lugā *Sara* ir *Rebekas* vedekla. Ar to autors trāpīgāk spēj parādīt abu sieviešu vājības (abas Rebekas vairāk mīl jaunāko dēlu, bet gan Bībeles Sāra, gan lugas *Sara* necieš „lieko” ģimenes locekli) lugā risinātā situācijā. Intertekstēmas semantika lugas kontekstā plašāk jau iztirzāta (sk. Ūdre 2010: 144–145).

Semantiski modificēta intertekstēma – tāda intertekstēma, kurā, saglabājot avota freima subjekta komponentu, semantika jeb avota subjekta funkcija intertekstēmā tiek papildināta, modificēta, bet ne iznīcināta (sk. 4. attēlu).

4. attēls *Avota₁ un semantiski modificētas intertekstēmas₂ freimi*

Picture 4: *The Frames of Source₁ and Semantically Modified Intertexteme₂*

Viens no semantiski modificētas intertekstēmas gadījumiem ir atpazīstams tēls, ko latgaliešu lugās pārstāv konkrēts personāžs, piemēram, *Akiba*, *Daniels*, *Sets* Jezupa Kazlasa lugā „Pazudušais dāls” (Kazlass 1995); *Misaelis*, *Rubens*, *Seti* P. Apšiniķa lugā „Pazudušais dāls” (Apšiniķs 1995b); *Īva*, *Katre*, *Ane* Konstances Daugules drāmā „Guņšgrāks” (Daugule 1977); *Trejšpāks Samsons* Jezupa Bōleņa lugā „Vacais dokters” (Boleņš 1995). Neiznīcinot šo atpazīstamību, konkrētais tēls „pielāgots” lugas situācijai tikai ar atbilstošām papildfunkcijām.

Piemēram, interesants semantiski modificētu intertekstēmu izmantojums ir K. Daugules drāmā „Guņšgrāks” (Daugule 1977). Lugā trīs paaudžu sievietes veido tēlu kopu: *Īva* (pagātne) → *Katre* (tagadne) → *Ane* (nākotne). Vecākās paaudzes pārstāvei *Īva* nes cilvēces pirmās sievietes vārdu (Rad 3: 20), tas padara viņu drāmas sieviešu trijotnē par *Katres* realizētās precību politikas tradīcijas aizsācēju (funkcijas papildinājums). *Katre* atgādina Krievijas valdonīgāko imperatori Katrīnu II un ir šībrīža situācijas noteicēja ģimenē. *Anes* tēla būtība un vārds kā intertekstēma norāda uz vairākiem avotiem. Krievu literatūrā pazīstamākā Anna, kuras nespēja atrisināt savas sievišķības realizācijas problēmas noved pie katastrofas, ir Anna Kareņina (Толстой 1985), par spilgtāko bērna iemiesojumu sievietes tēlā atzīstama Aņa Raņevska no Antona Čehova komēdijas „Ķiršu dārzs” (Чехов 2005), arī līdzīgi neizlēmīga ir Ichoka Leibūša Pereca viencēliena „Deg” varone Hanne Reiza (Пеpec 1976: 375). *Anes* traģisms K. Daugules lugā tiek kāpināts vēl vairāk: viņas neizlēmības dēļ bojāeja draud viņas mīļotajam – vīrišķības apliecinātājam.

Semantiski modificētas intertekstēmas var būt arī tekstu fragmenti, t. i. avota teksta pārveidojumi intertekstēmā. Dramaturģijā plašāk izmantotas tautasdziesmas vai Svēto Rakstu fragmenti.

Visvairāk tautasdziesmas ir izmantotas Pītera Stroda lugā „Aizdzereibas” (Strods 1995) un F. Trasuna drāmā „Nūgrymušō pile” (Trasuns 1998). Jau tika minēts, ka tautasdziesmas funkcija ir tautasdziesmas īpašā forma, lugās lielākoties saglabāts četrindes pieraksts un trohaja pantmērs. P. Stroda lugā „Aizdzereibas” daudz dziedātajās bāreņu dziesmās autors aizstājis tradicionālos vārdus ar tautasdziesmai kliezoši netipiskiem, lai akcentētu to, ko *Brigēite* nevar pateikt tieši (intertekstēma salīdzinājumā ar tautasdziesmu), piemēram:

*Dziedot dzimu, dziedot augu,
Dziedot mūžu nodzīvoju,
Dziedot mani ievadīja
Paradīzes dārziņā.*

(27557*)

*Raužūt dzymu, raužūt augu,
Raužūt man(i) tautōs ī`;
Celīs augšā, mōmuleņa,
Nūslauk munas asareņ!..*

(Strods 1995: 3)

F. Trasuna drāmā „Nūgrymušō pile” bāreņu statuss attiecināts uz sabiedrības apspiestāko slāni. Tautasdziesmas pirmās rindas pierakstā autors atkāpjas no tradīcijas, taču grafiska „laušana” nav tautasdziesmas funkcijas degradācija, bet pacelšana augstākā līmenī. Kā varonis *Bolva* tiek salīdzināts ar ērgli, kā latviešu kunigaiša „galma” skan uzruna *dāmas un kungi*, tā tiek atklāta latviešu nacionālās kultūras iespēja modificēties, nezaudējot saturu, piemēram:

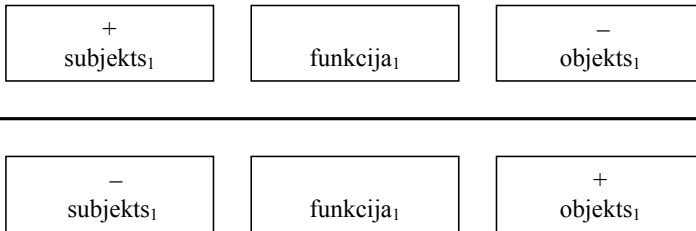
*Kas tie tādi, kas dziedāja
Bez saulītes vakarā?
Tie ir visi bāra bērni,
Bārgu kungu klausitaji.*

(133)

*Kas tī taidi,
Kas dzīdōja
Bez sauleites vokorā?
Tī ir myusu bōru bārni,
Borgu kungu kolpōtōji.*

(Trasuns 1998: 278)

Semantiski polāra intertekstēma – tāda intertekstēma, kurā intertekstēmas semantika ir polāri pretēja avota semantikai, bet komponenti saglabājas tie paši. Freimu shēmā (sk. 5. attēlu) tas atspoguļots kā „+” un „-” (var būt antonīmi) maiņa.

5. attēls *Avota₁ subjekta un objekta polaritātes (+/-) maiņa semantiski polārā intertekstēmā₂*

Picture 5: *The Polarity (+/-) Change of Subject and Object of Source₁ in the Semantically Polar Intertexteme*

* Sk. literatūras sarakstā: *Krišjāņa Barona dainu skapis*.

Naaizmērstules drāmā „Aicinājums” Svēto Rakstu līdzībā tiek nosodīta dēla rīcība. Drāmā katoļu garīdznieka aicinājumu izvēlējušos dēlu egoistiskais tēvs nosauc par pazudušu: *Ak, nalaimeigais tāvs, pazaudēju savu dālu!* (Naaizmērstule 1995: 17) Kristiešu uztverē dēla izvēle vērtējama kā augtākais Svētā Gara piepildījums. Nosodāmā tēva rīcība Jēzus teiktās līdzības (Lk 5: 11–32) kontekstā iegūst vēl lielāku nosodījumu.

Vēl spilgta funkcijas „apgriešana kājām gaisā” ir Ontona Rupaiņa komēdijā „Dzimtā zemē” (Rupaiņš 1995). Ar šādas intertekstēmas palīdzību *Anna* kaitina savu izredzēto *Gabri*, liekot viņam uzminēt zemtekstu, ka viss ir otrādi un viņa grib *Gabri*. Ne tikai *Annas* dziedātā tautasdziesmas divrinde *Es naītu tū celiņu, kur bojara dēleņš gōja*. (Rupaiņš 1995: 24) izsaka spēles zemtekstu, bet visa precību situācija, viņas rīcība kopumā.

Formāla intertekstēma – defektīva intertekstēma, kuras forma rada nojausmu par intertekstualitāti un asociācijas, taču intertekstuāla semantika nav konstatējama.

Iespējams, autori paši nemaz nenojauš par šādu formālu intertekstēmu klātbūtni savā tekstā, piemēram, P. Apšiniķa viencēliena „Īvys puorprotums” (Apšiniķs 1995a) nosaukums rada asociāciju par Vecās Derības Ievu, pie kam galvenais semantikas paudējs ir funkciju nosaucošais komponents *pōrprotums*. Tas rada asociācijas par attiecību sfēru ar Ādamu vai ar sātanu, paradīzes dārza kārdinātājas čūskas veidolā, vai citādām sievišķības izpausmēm. Taču lugas saturs sagrauj iespējamo asociāciju virkni. *Īva*, „veco tikumu” lauku sieviete, ir apjukusi modernā pilsētas bankas telpā.

Bezavota intertekstēma – defektīva intertekstēma, kuras formai nav sakara ar avota tekstu, bet tā raisa intertekstuālas asociācijas par konkrētu avotu.

Šo tipu pārstāv tikai dažas intertekstēmas. Piemēram, Jezups Kazlass lugā „Pazudušais dēls”, lai radītu iespaidu par klātesošo Svēto Rakstu fonu ir izmantota vesela izdomātu personvārdu virkne, lai lugas lasītājs/skatītājs domātu, ka tie ir autentiski, no Bībeles ņemti personāži, piemēram, *Digs, Barzacs, Romars, Rogaļs un Janjrs* (Kazlass 1995: 3).

Izvērtējot konkrētā pētījuma rezultātus, jāsecina, ka, pirmkārt, pats intertekstualitātes fakts 20. gs. pirmās puses latgaliski sarakstītos tekstos, liecina par latgaliešu dramaturgu radošām idejām un plašiem meklējumiem; otrkārt, intertekstualitātes fenomena izpētē iegūtā pieredze un atklātais tipoloģijas modelis kā efektīvs metodoloģisks instruments izmantojams arī turpmākajos pētījumos un piedāvājams citiem pētniekiem.

AVOTI

Apšiniķs, Pīters (1995a). Īvas pōrprotums. *Sešas komēdijas*. Bērzgale: Bērzgola dramaturgs. 9–13.

- Apšiniķis, Pīters (1995b). *Pazudušais dāls*. Bērzgale: Bērzgola dramaturgs.
- Apšiniķis, Pīters (1995c). Pi fotografa. *Deveni vēji*. Bērzgale: Bērzgola dramaturgs. 74–88.
- Boleņš, Jezups (1995). *Vacais dokters*. Bērzgale: Bērzgola dramaturgs.
- Daugule, Konstance (1977). Guņsgrāks. Lōcis, Vladislavs (sak.) *Dramas*. Mīnhene: Vl. Lōča izdevniecība. 17–32.
- Kazlass, Jezups (1995). *Pazudušais dāls*. Bērzgale: Bērzgola dramaturgs.
- Līpiņš, Pīters (1995). *Waci un Jauni*. Bērzgale: Bērzgola dramaturgs.
- Naaizmērstule [Rozalija Tabine] (1995). *Aicynōjums*. Bērzgale: Bērzgola dramaturgs.
- Rupaiņš, Ontons (1995a). *Dzīmtā zemē*. Bērzgale: Bērzgola dramaturgs.
- Strods, Pīters (1995). *Aizdzereibas*. Bērzgale: Bērzgola dramaturgs.
- Trasuns, Francis (1998). Nūgrymušō pile. *Dzīve un darbi*. II sēj. Rēzekne: LKC izdevniecība. 259–311.

LITERATŪRA

- Aliūkaitē, Daiva, Amankevičiūtē, Simona (2009). Precedentiņū tekstū sklaida reklamose. *Lietuvių kalba*. Nr. 3. <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=135>. Resurss aprakstīts 14.04.2010.
- Krišjāņa Barona dainu skapis. <http://www.dainuskapis.lv/>. Resurss aprakstīts 14.04.2010.
- Fillmore, Charles (2006). Frame semantics. *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Berlin: Walter de Gruyter. 373–400. <http://www.scribd.com/doc/20995101/Cognitive-Linguistics-Basic-Readings>. Resurss aprakstīts 10.08.2009.
- Koženiauskienē, Regina (2007). Intertekstualumas: referencija, tariamas dialogas ir kitos stilistinės raiškos formas. *Lietuvių kalba*. Nr. 1. <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=68>. Resurss aprakstīts 12.03.2009.
- Melnikova, Irina (2003). *Intertekstualumas: teorija ir praktika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Svētie Raksti. <http://www.catholic.lv/main.php?parent=38>. Resurss aprakstīts 01. 03.2009.
- Ūdre, Sandra (2010). Intertekstualitāte Pītera Apšiniķa un Jezupa Kazlasa vienāda nosaukuma lugās „Pazudušais dāls”. *Mēs laikā, telpā un attīstībā: studentu zinātniskās konferences materiāli 2009. gada 15. maijā*. Rēzekne: RA izdevniecība. 141–151.
- Žurienē, Svetlana (2005). Виды интертекстем, их функции и роль в создании когерентности дискурса Г. Толстой (на материале сборника рассказов «Изюм»). *Man and the Word (Žmogus ir žodis)*. 52–57. www.ceeol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id. Resurss aprakstīts 12.03.2010.
- Козицкая, Е., А. (1999). Цитата, “чужое” слово, интертекст: материалы к библиографии. *Литературный текст: проблемы и методы исследования. “Свое” и “чужое” слово в художественном тексте*. Сборник научных трудов. Выпуск V. http://uchcom.botik.ru/az/lit/coll/litext5/23_koz_b.htm. Resurss aprakstīts 23.03.2010.
- Кузьмина, Н., А. (2007). *Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка*. Москва: URSS.
- Перец, Ицхок Лейбуш (1976). Горит. *Избранное*. Москва: Художественная литература. 375–380.
- Пропп, В. Я. (1998). *Морфология <волиебной> сказки. Исторические корни волиебной сказки*. Москва: Лабиринт.
- Толстой, Лев (1985). *Анна Каренина*. Москва: Художественная литература.
- Чехов, Антон П. (2005). Вишневы сад. *CD:Русская драматургия от Сумарокова до Хармса*. Москва: DirectMedia. 29367–29464.